

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Het gebruik van data in de pensioenmarkt

*Willem van der Deijl
Marije Kloek
Koen Vaassen
Bas Werker*

DESIGN PAPER 182

NETSPAR INDUSTRY SERIES

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geacordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussieren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden beoordeeld door de Netspar Editorial Board alvorens tot publicatie wordt overgegaan.

Colofon

Netspar Design Paper 182, augustus 2021

Editorial Board

Rob Alessie – Rijksuniversiteit Groningen
Mark-Jan Boes – VU Amsterdam
Paul Elenbaas – Nationale Nederlanden
Arjen Hussem – PGGM
Bert Kramer – Rijksuniversiteit Groningen & Ortec Finance
Fieke van der Lecq (voorzitter) – VU Amsterdam
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Martijn Rijnhart – AEGON
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Koen Vaassen – Achmea
Peter Wijn – APG
Jeroen Wirschell – PGGM
Tim van de Zandt – MN
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp

B-more Design

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Samenvatting</i>	4
<i>Abstract</i>	5
1. <i>Introductie</i>	6
2. <i>Twee soorten ethische kwesties</i>	9
3. <i>Privacy en het individuele belang daarvan</i>	12
4. <i>Collectief: verdelende effecten</i>	16
5. <i>Theoretische kaders</i>	21
6. <i>Discussie</i>	25
<i>Referenties</i>	27

Affiliaties

Willem van der Deijl – Tilburg University

Marije Kloek – Tilburg University

Koen Vaassen – Tilburg University

Bas Werker – Tilburg University

Samenvatting

We bespreken ethische dilemma's die ontstaan wanneer pensioenuitvoerders gebruik (gaan) maken van data van individuele deelnemers bij communicatie, keuzebegeleiding en collectief beleid. We bespreken eerst privacygerelateerde overwegingen en vervolgens de herverdelingsvraagstukken die datagebruik door pensioenuitvoerders oproept. We geven een overzicht van deze problemen en bespreken drie ethische kaders om hiernaar te kijken. We nemen geen specifiek standpunt in over de beste manier om met deze overwegingen om te gaan, maar eindigen wel met een aantal ethische vragen die deze discussie oproept.

Abstract

We discuss ethical dilemmas that arise when pension providers use data regarding individual participants in communication, selection advice and collective policy. We first discuss privacy-related considerations and then the concerns about possible financial redistribution that are raised by increased data usage by pension providers. We provide an overview of these issues and discuss three ethical approaches to these concerns. We do not take a specific position on the best way to deal with these considerations, but we do end with some ethical questions that are raised by this discussion.

1. Introductie

De toegenomen beschikbaarheid van betrouwbare data biedt veel kansen voor de samenleving. Zo kunnen met snelle algoritmes en nieuw beschikbare data problemen aangepakt worden die in het verleden moeilijk(er) te analyseren waren. De nieuwe kennis die hierdoor ontstaat kan gebruikt worden om beslissingen beter te onderbouwen. Ook voor verzekeringen en pensioenen speelt datagebruik een steeds belangrijkere rol. In 2018 is door Netspar in samenwerking met haar partners onderzoek gedaan naar de invloed van datawetenschap op pensioenuitvoerders (Occasional Paper 02-2018, B. Werker et al.). Een belangrijk onderdeel van datagebruik is buiten de reikwijdte van dat onderzoek gehouden: de ethische grenzen en randvoorwaarden die gelden voor het datagebruik in de pensioensector. Er is slechts in het algemeen gesteld dat de ethiek een belangrijke begrenzing geeft aan de ontwikkeling van datagedreven toepassingen.

Ethiek kan een controversieel onderwerp zijn, waar mensen van mening over (mogen) verschillen. Het doel van dit paper is niet om een ethische grens aan te geven, maar om vanuit wetenschappelijke ethische kaders overwegingen voor te leggen waarlangs het gesprek gevoerd kan worden om de ethische grenzen op datagebruik in de pensioen- en verzekeringssector te bepalen. We zullen verschillende overwegingen verwoorden, zonder zelf een positie in te nemen over wanneer het gebruik van data precies moreel verantwoord is.

Voorbeelden van datagebruik

Het gebruik van data is zo oud als verzekeren zelf. Verzekeren betreft namelijk altijd het inschatten van een kans dat een gebeurtenis zich voordoet. Sinds er verzekerd wordt, wordt deze inschatting gemaakt op basis van waarnemingen. Een van de eerste bekende voorbeelden zijn Griekse scheepvaartverzekeringen uit de 4de eeuw voor onze jaartelling, waarbij routes die gevaarlijker waren gebleken duurder waren om te verzekeren dan andere routes (Franklin 2001, 259).

De beschikbaarheid en fijnmazigheid van data is in de loop der tijd uiteraard enorm toegenomen. Daardoor wordt het voorspellen van een gebeurtenis en de risico's daarop steeds nauwkeuriger. Denk hierbij, bijvoorbeeld, aan de steeds nauwkeuriger beschikbare cijfers over iemands gezondheid. Het is met tegenwoordig beschikbare publieke data goed mogelijk om een gezondheidsprofiel te maken van bepaalde mensen. Op basis daarvan kan een verzekeraar een risicoprofiel opstellen en bepalen of een verhoogde (of juist verlaagde) premie kan c.q. moet worden gevraagd. Een verzekering kan op basis van dergelijke gegevens mogelijk worden geweigerd. Dit

legt meteen ook een nadeel bloot: intuïtief lijkt een grote beschikbaarheid aan data positieve effecten te hebben, maar leidt dit altijd tot voordelen voor degene die de data beschikbaar stelt?

De toekomst – collectief of individueel

Data en de toepassing daarvan maakt dat verzekeringen steeds meer individueel kunnen worden aangeboden, eventueel met de mogelijkheid slechte risico's geheel uit te sluiten. Dat lijkt tegen de kernwaarde van het verzekeren in te gaan, waarbij juist het collectief delen van onvoorziene kosten de basisgedachte is. Bovendien heerst er een grote maatschappelijke ambivalentie rondom datagebruik over individuen door organisaties in het algemeen. Hoewel veel mensen allerlei zeer gevoelige informatie de wereld insturen (denk aan facebookberichten over een ziekenhuisbezoek of de geboorte van kinderen), breekt er vaak publieke verontwaardiging uit wanneer dit soort persoonlijke informatie daadwerkelijk gebruikt wordt door organisaties.

Aan de andere kant zien we een maatschappelijke tendens van individualisering, en lijkt soms het draagvlak voor collectieve regelingen af te nemen. Een voorbeeld van individualisering is de zorgverzekering van FBT0 waarin je modules kunt uitzetten en dat tegen een lagere premie, zoals kraamhulp als je alleenstaand bent of geen kindwens hebt. Ook zijn er initiatieven waarbij, na het beschikbaar stellen van data over je gezondheid, je een korting kunt krijgen op de premie bij een gezonde levensstijl. Voorbeelden hiervan zijn ASR en Menzis, waar via het beschikbaar stellen van data uit leefstijl-apps gespaard wordt voor korting op de aanvullende verzekeringen of voor cadeaubonnen.

Hoofdvraag

In dit paper richten we ons in het bijzonder op de pensioensector. We stellen de vraag in welke mate het moreel toelaatbaar en wenselijk is dat pensioendienstverleners data over individuen verzamelen en die gebruiken in hun bedrijfsvoering. Waar een zorgverzekering de deelnemers verzekert tegen hoge zorgkosten, bijvoorbeeld als gevolg van ziekte, verzekert een pensioen iemand voor de mogelijkheid dat hij of zij lang leeft zonder nog te werken (Otsuka 2017). We bespreken dat de individualisering hier niet altijd ten koste zal gaan van sociaal zwakkeren, maar soms juist in hun voordeel kan werken. Het collectief delen van kosten van lang leven kan nadelig werken voor mensen die korter leven, terwijl dit vaak de sociaaleconomisch zwakkeren zijn, omdat levensverwachting sterk correleert met inkomen en opleidingsniveau (e.g., Muns, Knoef en van Soest 2018).

We richten ons in dit paper op data die persoonlijke informatie over deelnemers bevat (dus niet het gebruik van, bijvoorbeeld, financiële marktdata of generieke sterftetafels). We kijken naar de ethiek van pensioenfondsen, en niet van de individuen die de data afstaan of van overheden. De ethische kwesties die we bespreken hebben betrekking op pensioendienstverleners, zowel pensioenverzekeraars als pensioenfondsen. Voor het gemak spreken we in het paper voornamelijk over fondsen, maar erkennen dat ethische kwesties op de hele pensioendienstverlening betrekken hebben. We ontkomen er dus ook niet aan om voorbeelden vanuit de verzekeraars-optiek te benoemen.

In hoofdstuk 2 gaan we verder in op de probleemstelling, en in hoofdstukken 3 en 4 bespreken we elk een specifiek ethisch probleem dat komt kijken bij datagebruik van pensioenfondsen. In hoofdstuk 5 bespreken we drie theoretische kaders die elk een ander perspectief belichten op de genoemde ethische problemen. Hoofdstuk 6 bevat de conclusie. We sluiten daarin af met een paar prikkelende stellingen over dit onderwerp.

2. Twee soorten ethische kwesties

Een belangrijke reden dat het verzamelen van data interessant is voor pensioenfondsen en hun deelnemers is dat het een invloed kan hebben op de keuzes die beide partijen maken. Een centraal voorbeeld is informatie die gebruikt kan worden om individuele levensverwachtingen in te schatten. Zolang er niets bekend is over iemand, is zijn of haar levensverwachting het gemiddelde van de relevante populatie (soms uitgesplitst naar geslacht). Dit is de zogenaamde *onconditionele* levensverwachting. Zodra meer relevante informatie beschikbaar is, zoals hoe vaak iemand sport of rookt of genetische aandoeningen heeft, kan een zogenaamde *conditionele* levensverwachting worden berekend. Deze is over het algemeen nauwkeuriger dan de onconditionele verwachting. Voor een pensioenfonds is iemands levensverwachting belangrijke informatie. Als iemand langer leeft zal er meer geld nodig zijn voor het uitbetalen van het pensioen. Als iemand korter leeft is er minder geld nodig. Conditionele levensverwachtingen kunnen ook gebruikt worden om een individuele deelnemer te adviseren over het eigen pensioen, bijvoorbeeld of zo iemand gebruik wil maken van een hoog-laagconstructie of een uitruil partner-/ nabestaandenpensioen.

Maar tegelijkertijd zijn er twee mogelijke ethische vragen verbonden aan het gebruik van data, die we in dit paper bespreken. Ten eerste zijn er privacygerelateerde bezwaren. Is informatie die iets zegt over onze individuele levensverwachting wel iets dat gedeeld zou moeten worden met pensioenfondsen? Zelfs als dit voor sommige mensen geen probleem zou zijn, heeft het delen van informatie ook invloed op anderen, doordat het een gevoel kan creëren dat het delen van deze informatie acceptabel is.

Ten tweede heeft het delen van informatie ook herverdelende, financiële gevolgen. Als het mensen in staat stelt betere keuzes te maken over hun pensioen zal dit ertoe leiden dat ze relatief meer pensioen krijgen ten koste van de overige deelnemers. Dit kan bijvoorbeeld door het pensioen te "optimaliseren" voor de eigen gezondheidssituatie, bijvoorbeeld door middel van een hoog/laag constructie. Dit is nu al mogelijk, maar een fonds of verzekeraar kan hierin ook actief informeren als er persoonlijke data beschikbaar zijn. Is dat rechtvaardig voor de deelnemer en het collectief?

Voor een pensioenfonds moet een balans gevonden worden tussen verschillende ethische overwegingen: het feit dat meer informatie het advies aan individuele deelnemers kan verbeteren, de financiële effecten van dergelijke keuzes op anderen binnen en buiten het fonds, maar ook privacyoverwegingen. Toestemming van degene

over wie het gaat is belangrijk, maar, zoals we hieronder zullen beargumenteren, niet voldoende, omdat het delen van informatie aan pensioenfondsen niet alleen effecten heeft op de specifieke deelnemer die informatie verschaft maar ook collectieve effecten kan hebben.

Drie voorbeelden van datagebruik

Data over deelnemers kunnen dan gebruikt worden om deelnemers met specifieke eigenschappen (of levensverwachtingen) samen in een pensioenfonds te plaatsen. oewel dit wettelijk nu niet kan, zou dit de solidariteit¹ – het delen van kosten voor de behoeften van anderen – verminderen: mensen met een hogere levensverwachting zouden niet bijdragen aan mensen met een lagere levensverwachting. Er zijn in de loop van de tijd aanpassingen geweest in de collectieve opzet van het huidige pensioensysteem. Bijvoorbeeld, als gevolg van de inkomensdeling is aanvullende wetgeving opgesteld voor de zogenaamde nettoregelingen voor pensioentoezeggingen boven EUR 100.000. Een van de voorwaarden daarbij is dat voor de nettoregeling een eigen levensverwachting wordt vastgesteld (bijvoorbeeld bij de omzetting van kapitaal naar uitkering). Uit onderzoek is namelijk gebleken dat de levensverwachting sterk correleert met de hoogte van het inkomen (Knoops en van den Brakel 2010). Deze differentiatie lijkt geaccepteerd te worden. Recent is door enkele politieke partijen in hun verkiezingsprogramma's het vervallen of optioneel maken van de pensioenopbouw boven EUR 60.000 genoemd.

Ten tweede zijn er ook, in andere verzekeringsmarkten, voorbeelden van indirecte vormen van differentiatie, zoals zorgverzekeringen die cadeaus geven aan leden die sporten en hun data uit hun draagbare hartmeter delen.² Deze informatie zou bijvoorbeeld gebruikt kunnen worden door pensioenfondsen om bepaalde groepen deelnemers aan te trekken³ door middel van marketing. In het bijzonder zouden ze zich kunnen richten op het aantrekken van deelnemers met een lagere

1 We kunnen de term "solidair" ook zien als een houding van individuen. Een financieel systeem is solidair als het de kosten van de behoeften van individuen deelt over het collectief; individuen kunnen we solidair noemen als ze de behoeften van anderen meewegen in hun eigen overwegingen (Hussain 2018). In de pensioensector wordt ook de term risicodeling gebruikt. Wij maken in dit paper geen onderscheid tussen solidariteit en risicodeling.

2 <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/07/geef-mensen-zonder-stappenteller-geen-straaf-a3985983>

3 Dit is momenteel wettelijk niet toegestaan binnen de tweede pijler, maar we willen ons in dit paper niet beperken tot het huidige wettelijke kader.

levensverwachting. Hierdoor zal de gemiddelde levensverwachting voor mensen in het pensioenfonds dalen en kunnen de pensioenen omhoog.⁴

Tenslotte kunnen deelnemers informatie die belangrijk is voor hun levensverwachting ook in hun eigen voordeel gebruiken. Mensen kunnen bijvoorbeeld ervoor kiezen om gebruik te maken van een hoog-laag constructie, waarbij het pensioen de eerste jaren hoger is dan de latere jaren. Als individuen met een lage levensverwachting gebruikmaken van deze hoog-laagconstructie, en ze overlijden inderdaad eerder dan anderen, zal de hoog-laagconstructie ervoor zorgen dat ze meer pensioen uitbetaald krijgen. Dat betekent noodzakelijkerwijs dat andere deelnemers een lager pensioen krijgen.

Hoewel deelnemers deze keuze zelf maken, kunnen pensioenfondsen mensen adviseren. Goede data over levensstijl, gezondheid en inkomen kunnen dus tot verbeterde adviezen leiden voor individuen, maar dit gaat mogelijk ten koste van het collectief.

Individualisering van pensioenen als gevolg van datagebruik door pensioenfondsen kan dus op verschillende manieren. Pensioenfondsen kunnen data gebruiken om 1) deelnemers beter te adviseren, of 2) specifieke deelnemers aan te trekken, of 3) deelnemers met soortgelijke eigenschappen in fondsen (of collectiviteiten) in te delen.

4 Dit gebeurt nu al in andere verzekeringsmarkten, ook waar expliciete differentiatie tussen deelnemers niet is toegestaan. Zo richt zorgverzekeraar Promovendus haar marketing op hoger opgeleiden (terwijl ze ook lager opgeleiden moet accepteren als verzekerde).

3. Privacy en het individuele belang daarvan

Privacy is een veelbesproken maatschappelijk onderwerp. Iemand heeft privacy zolang hij of zij controle heeft over de informatie over zichzelf (DeCew 2018). Privacy is belangrijk om verscheidene redenen. Het stelt mensen in staat zelf controle te houden over hun publieke beeld en over het beeld dat anderen van hen hebben. Hiermee draagt privacy bij aan autonomie: het zelf kunnen vormgeven van je leven.

Bovendien kan het beschikken over informatie iemand macht geven over degene van wie de informatie komt: Facebook kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat iemand reclames ziet over producten waar hij of zij op heeft gezocht. Maar het beïnvloeden van stemkeuzes door Cambridge Analytica werd óók mogelijk doordat het bedrijf grote hoeveelheden informatie over individuen had.

Zelfs als er geen negatieve gevolgen zijn van gedeelde informatie is privacy nog steeds in veel situaties wenselijk. Dit kunnen we de *intrinsieke waarde* van privacy noemen. Het feit dat Apple-medewerkers mee konden luisteren naar wat er in de huiskamers van de gebruikers van Siri gebeurde, is hier een voorbeeld van.⁵ Zelfs als deze informatie niet tegen deze klanten gebruikt zal worden, of zelfs als mensen er niets vanaf weten, is het toch problematisch dat een bedrijf zomaar toegang heeft tot zeer private informatie (Nagel 1998). Een gebrek aan controle over wie intieme details over iemands leven heeft, lijkt op zichzelf onwenselijk.

Privacy en AVG

Na de introductie van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) is ook de Gedragslijn Verwerking Persoonsgegevens Pensioenfondsen in juli 2019 gepubliceerd. Dit laat zien dat de pensioensector serieus werk maakt van de naleving van de AVG. Hoewel de Pensioenwet een wettelijk kader biedt voor de verwerking van persoonsgegevens, geldt dat instellingen in de pensioensector ook dienen te voldoen aan de bepalingen van de AVG. Deze verordening is op hoofdlijnen duidelijk over wat wel en niet is toegestaan. In algemene zin komt het hierop neer: zo min mogelijk data verzamelen, data zo kort mogelijk bewaren en die zo goed mogelijk beschermen. Dit wettelijk kader, dat in de sector zeer serieus wordt nageleefd en toegepast, maakt de toepassing van data in het voordeel van deelnemers uiteraard lastig. Want wanneer is het strikt noodzakelijk om data te bewaren voor bepaalde doeleinden? Als het is om een deelnemer te helpen, kan dat bepleit worden. Tegelijkertijd zullen de

5 <https://www.theguardian.com/technology/2019/jul/26/apple-contractors-regularly-hear-confidential-details-on-siri-recordings>

zienswijzen hierover verschillen binnen organisaties. Duidelijk is dat een deelnemer daar toestemming voor moet verlenen. Deze stap maakt het echter lastig om proactief te kunnen informeren of adviseren. De vraag die rijst is of juist door de bescherming van de gegevens er niet veel mogelijke inzichten en kansen voor deelnemers verloren gaan.

Daarmee lijken er juridische grenzen te liggen voor de ethische grenzen, omdat in de wetgeving restrictief is gesteld welk onderscheid gemaakt wordt tussen gegevens en doeleinden. Daarmee worden ook mogelijke kansen nagenoeg ongedaan gemaakt om op praktische wijze informatie en advies te geven aan deelnemers. Daarmee komt men zelden tot de ethische discussie, omdat de wettelijke kaders dataverzameling al onmogelijk hebben gemaakt.

Privacy en geïnformeerde instemming: individuele ethische overwegingen

Een veelgenoemde suggestie is dat het gebruik van informatie acceptabel is zolang de persoon over wiens informatie het gaat ermee instemt en goed geïnformeerd is over waar die mee instemt: informed consent, of geïnformeerde instemming (Gould 2019). Toestemming is belangrijk vanwege het bovengenoemde belang van privacy voor het individu (Archer et al. 2019). Zelfs in het geval dat het gebruik van persoonlijke informatie in het persoonlijk belang van het individu is, heeft het individu een recht hierover mee te beslissen (Weinstock 2019).

Het is daarom wijdgeaccepteerd dat geïnformeerde instemming ethisch noodzakelijk is voor het gebruik van data. Maar, is (geïnformeerde) instemming ook voldoende? Dit lijkt te simpel. Enerzijds omdat er een druk kan bestaan om ergens mee in te stemmen, waardoor een 'vrije' keuze een gedeelte van haar waarde verliest. Een verzekeraar kan bijvoorbeeld een korting bieden als informatie gedeeld wordt, en is het voor behandeling in het ziekenhuis nodig om je paspoortgegevens te delen om geholpen te worden.

Anderzijds is een keuze niet altijd voldoende omdat keuzes soms niet reflecteren wat iemand werkelijk belangrijk vindt. Als het gaat om ons onlinegedrag bestaat er bijvoorbeeld een fenomeen dat de privacyparadox wordt genoemd: hoewel mensen over het algemeen aangeven onlineprivacy erg belangrijk te vinden, stemmen mensen erg makkelijk in met voorwaarden die hun privacy niet waarborgen (Martin 2020) as captured in surveys, and consumer market behavior in going online: individuals purport to value privacy yet still disclose information to firms. The goal of this paper is to empirically examine the conceptualization of privacy postdisclosure assumed in the privacy paradox. Contrary to the privacy paradox, the results here suggest consumers retain strong privacy expectations even after disclosing information. Privacy violations

are valued akin to security violations in creating distrust in firms and in consumer (un. Het kan natuurlijk zo zijn dat mensen hun privacy niet zo belangrijk vinden als ze aangeven, maar het kan ook goed zijn dat keuzes soms worden gemaakt uit gemak, zonder de diepere betekenis te overzien. Neem het bovengenoemde voorbeeld van Siri: instemmen met een abstracte gebruikersclausule over het gebruik van opnames maakt het niet moreel acceptabel om medewerkers te laten meeluisteren naar deze opnames. Deze privacyparadox heeft twee implicaties voor informed consent in de praktijk. We kunnen dit zien als situaties waarin iemand wel geïnformeerd is, maar zich onvoldoende realiseert wat de informatie betekent, of we kunnen het zien als voorbeelden van hoe moeilijk het is om echt geïnformeerde toestemming te verkrijgen.

Beide gevallen laten zien dat toestemming, zelfs als deze goed geïnformeerd lijkt, niet voldoende is. De gebruikers van Siri hebben bijvoorbeeld ingestemd met het gebruik van opnames, maar desondanks is het duidelijk dat veel gebruikers problemen zien in het feit dat Apple-medewerkers luisteren naar deze opnames.

Ten slotte is het niet altijd evident waar informatie over iemand voor gebruikt zal worden. Toestemming voor het gebruik van data kan afhangen van het doel: het is misschien acceptabel als informatie wordt gebruikt om beter advies te kunnen geven aan degene die de informatie deelt, maar niet acceptabel als het wordt gebruikt voor marketingdoeleinden of mogelijk negatief in uitsluiting van deelname aan een bepaalde dekking. Het is echter niet altijd van tevoren vast te stellen, of voor de gebruiker te vertrouwen, of informatie voor maar één specifiek doel gebruikt zal worden.

Voor een data verzamelende instantie, zoals een pensioenfonds, kan het zo zijn dat informatie met een specifiek doel wordt verzameld. Maar zodra die data verzameld zijn, is het niet altijd mogelijk om te garanderen dat de informatie ook niet voor andere doeleinden gebruikt zal worden, zelfs als die intentie nu niet bestaat. Intenties kunnen veranderen, bijvoorbeeld in het geval van wisselende bestuurders of fusies van bedrijven. Bovendien kunnen data uitlekken, zelfs als er prioriteit van wordt gemaakt om deze goed te beveiligen.⁶

Geïnformeerde instemming van datagebruik is daarom belangrijk, maar niet voldoende. Het is ook van belang dat de verzamelaars van data redelijkerwijs kunnen garanderen dat de data niet tegen de gebruikers gebruikt kunnen worden en dat de keuze niet voortkomt uit sociale of financiële druk. Bovendien is echt goed

6 Dit probleem is te vermijden voor pensioenfondsen die de data willen toepassen om mensen beter te kunnen adviseren over hun eigen situatie, door bijvoorbeeld een adviestool te maken dat mensen zelf kunnen downloaden, zodat ze hun data er niet voor hoeven te delen.

geïnformeerde toestemming iets waar niet licht over gedacht moet worden: instemmen met een gebruikersvoorwaarde is niet altijd een indicatie dat iemand goed geïnformeerd zijn of haar toestemming geeft.

De vraag of het moreel acceptabel is om data over individuen te verzamelen en te gebruiken hangt dus af van de volgende vragen:

- 1) Stemmen mensen met het gebruik in, zijn zij daarbij goed geïnformeerd, en waarvoor geven ze toestemming?
- 2) Hoe belangrijk is het voor het individu dat deze informatie privé blijft?
- 3) Welk doel heeft de organisatie met het verzamelen van informatie?
- 4) Welke andere doelen kunnen er (mogelijk in de toekomst) gediend worden met deze informatie?
- 5) Hoe veilig kan de informatie worden opgeslagen?
- 6) Wat zijn de gevolgen wanneer de toestemming niet wordt gegeven?
- 7) Kan het lekken van deze informatie vervelende consequenties opleveren voor het individu?

Hoewel dit belangrijke overwegingen zijn, betreffende ze alleen de relatie van het individu tot de organisatie die data verzamelt. Het effect van het verzamelen van data voor een pensioenfonds gaat echter verder dan deze twee partijen (Gould 2019). Het is daarom belangrijk om naar de effecten op het collectief te kijken.

4. Collectief: verdelende effecten

De effecten van informatiegebruik: Individualisering

De drie bovengenoemde voorbeelden van het gebruik van data door pensioenfondsen hebben een aantal dingen gemeen. Ze hebben financiële voordelen die óf kunnen toevallen aan de deelnemer zelf – zoals bij hoog-laagconstructies – óf aan andere deelnemers – zoals bij gerichte marketing. Ze zullen echter niet leiden tot een grotere totale som aan geld. Financiële voordelen voor de ene deelnemer zullen daarom altijd ten koste gaan van de andere deelnemers. In algemene zin zal het (optimaliserend) gebruik van meer informatie leiden tot lagere pensioenuitkeringen voor mensen met een hogere levensverwachting dan gemiddeld en een hogere pensioenuitkering voor mensen met een lagere levensverwachting dan gemiddeld. We kunnen dit de *individualisering* van pensioenen noemen, omdat het ervoor zorgt dat de pensioenuitkering steeds afhankelijk is van de informatie die beschikbaar is over een individu ten opzichte van het collectief. Is dit een wenselijk effect?

i. Herverdelende effecten

Individualisering kan dus leiden tot een hogere pensioenuitkering voor mensen met een lagere levensverwachting en tegelijk tot een vermindering van de totale pensioenpot voor anderen. Bij deze afweging kunnen twee overwegingen meespelen.

Levensverwachting correleert sterk met inkomen en opleidingsklasse (zie Chetty et al. 2016 voor de VS; en Muns, Knoef en van Soest 2018 voor Nederland). In een collectief pensioensysteem leidt dit er dus toe dat mensen met een lagere sociaal-economische status gemiddeld genomen niet alleen minder economische kansen hebben in hun leven en minder oud worden maar ook voor dezelfde betaalde premie gemiddeld minder (totaal) pensioen zullen ontvangen.⁷ Niet-geïndividualiseerde collectieve pensioenfondsen leiden dus tot een relatief voordeel voor mensen die toch al bevoorreed zijn. Meer individualisering kan daarmee voor *nivellering* zorgen: mensen met lagere inkomens zullen *relatief* meer pensioen ontvangen.

Bovendien is het zo dat eerder overlijden op zichzelf nadelig is voor iemand, met name als het vroegtijdig is (Bradley 2009; Solberg en Gamlund 2016), en dat een

7 In Nederland wordt dit effect gedeeltelijk gedempt door het feit dat de AOW inkomensafhankelijk is.

(relatief) verhoogd pensioen ook als compensatie hiervoor kan worden gezien.⁸ In een collectief systeem krijgt iemand met een lagere levensverwachting ook nog eens (in totaal) minder pensioen dan anderen met een hogere levensverwachting (*ceteris paribus*). Dit levert een dubbele pech op: niet alleen worden mensen met een lage levensverwachting gemiddeld minder oud, maar zullen ze ook in totaal minder geld ontvangen tijdens hun pensioen.

Overigens, uit een kleine steekproef binnen enkele fondsen zien wij juist dat de keuzes die gemaakt worden mogelijk eerder negatief kunnen uitpakken voor de deelnemer zelf. Hoog/laag of vervroegen van pensioen wordt meer toegepast naarmate een doelgroep hier meer over geïnformeerd wordt en een hoger opleidingsniveau heeft. Dat kan overigens ook komen door de gemiddeld hogere pensioenen bij hoogopgeleiden waardoor hoog/laag of vervroegen van pensioen eerder gebruikt *kan* worden.

ii. Solidariteit

Een effect gerelateerd aan individualisatie is dat het mogelijk leidt tot een afbraak van solidariteit in de samenleving. Een pensioen dat meer toegespitst is op de individuele levensverwachting van de deelnemers deelt de pensioenkosten in mindere mate. Een solidaire samenleving is een samenleving die de kosten van behoeften van individuen over iedereen deelt. Een reden voor mensen om hiermee in te stemmen is dat, hoewel het ze soms iets zal kosten, het ze ook iets oplevert als ze pech hebben of sociale voorzieningen nodig hebben (Herzog, preprint). Het feit dat dit in mindere mate gebeurt bij pensioenen kan er ook toe leiden dat mensen minder bereid zijn om in andere contexten kosten te delen.

iii. Privacy-afbraak

Een derde mogelijk effect dat ethisch van belang is, is dat individualisering van pensioenen op basis van informatie over individuele deelnemers gestimuleerd kan worden door een financiële prikkel die mensen krijgen om hun informatie te delen,

8 Een referent merkt op dat dit niet noodzakelijk waar is. Ook lang leven kan worden gezien als een onwenselijke situatie, met name vanuit religieuze perspectieven waarin het leven na de dood wordt gezien als iets paradijselijks. In dit paper baseren we ons inderdaad op een seculier perspectief waarin de dood als iets niet-wenselijks wordt gezien. Een reden hiervoor is dat vanuit een liberaal perspectief een pensioenfonds zich niet zou moeten baseren op een religieus perspectief dat niet gedeeld wordt door alle deelnemers. Bovendien past het zien van de dood als iets onwenselijks goed bij publiek beleid dat gebaseerd is op veiligheid en gezond oud worden (bijvoorbeeld de maatregelen die genomen worden om COVID-19-overlijdens te voorkomen).

bijvoorbeeld omdat ze daardoor beter geadviseerd kunnen worden over keuzes in hun pensioen (zoals keuzes voor hoog-laagconstructies, of over het uitruilen van een ouderdompensioen naar een partnerpensioen). Mocht dit wettelijk mogelijk worden, zou dit er ook toe kunnen leiden dat mensen met lagere levensverwachtingen meer pensioen krijgen zolang ze hun data hierover maar delen. Dit creëert voor een groot gedeelte van de bevolking een financiële prikkel om gezondheidsdata te delen. Als deze data effectief gebruikt kunnen worden om pensioenen te differentiëren, zal het zo zijn dat hoe groter de groep is die data deelt, hoe groter het verschil in pensioen zal zijn met mensen die hun data niet delen.

Hiermee zal de financiële druk om data te delen toenemen. Zoals hierboven besproken, is financiële druk een van de factoren die ervoor kan zorgen dat een geïnformeerde instemming haar legitimiteit verliest.

iv. Imperfecte categorisatie, seksisme en racisme

Data over een cliënt kunnen de inschatting van levensverwachting van deze cliënt verbeteren, maar data bestaan alleen uit wat *meetbaar* is. Voorbeelden hiervan zijn iemands geslacht, opleidingsniveau, migratieachtergrond en inkomen. Iemands geslacht en migratieachtergrond bevatten belangrijke informatie over zijn of haar levensverwachting (Muns, Knoef en van Soest 2018; Janssen et al. 2018). Het gebruik van deze data voor het differentiëren van pensioenen zou ertoe kunnen leiden dat mensen met een migratieachtergrond en mannen relatief meer pensioen zouden krijgen, omdat mensen zonder migratieachtergrond en vrouwen gemiddeld ouder worden. Hier zijn twee mogelijke problemen aan verbonden.

Het eerste is dat het oneerlijk kan zijn naar diegenen die binnen hun categorie (bijvoorbeeld vrouw) een relatief lage levensverwachting hebben die niet uit de data blijkt, bijvoorbeeld door een niet ontdekte aandoening. Er zijn veel belangrijke aspecten die invloed hebben op iemands levensverwachting maar die niet te meten zijn, en de data zullen dan alleen bestaan uit informatie die relatief eenvoudig te meten en verzamelen is.

Een tweede, dieper probleem is dat het differentiëren op basis van dergelijke categorieën seksistisch en racistisch is, omdat dit mensen anders behandelt, zoals op basis van afkomst en geslacht. Wellicht kan dit, in zekere zin, als een vorm van "positieve discriminatie" worden gezien, omdat het financieel in het voordeel zal werken van mensen in een benadeelde positie, gezien hun lagere levensverwachting (zie Lippert-Rasmussen 2020 voor een discussie over de rechtvaardiging van positieve discriminatie). Desondanks is dit niet los te zien van andere vormen van structureel racisme en seksisme die in de samenleving bestaan.

Mannen zijn bijvoorbeeld op economisch vlak over het algemeen bevoorrecht: ze verdienen meer (per uur) (CBS 2020b). Tegelijkertijd overlijden ze wel eerder. Het kan als problematisch worden gezien dat vrouwen tijdens hun werkzame leven niet gelijk worden gecompenseerd voor hun werk, terwijl ze ook nog eens relatief minder pensioen zouden krijgen, ook al is dit vanwege hun hogere levensverwachting.

Bij mensen met een migratieachtergrond is dit anders. Zij zijn benadeeld op de arbeidsmarkt (Andriessen et al. 2015) en verdienen minder (CBS 2020a). Desondanks kan differentiatie van pensioenen op basis van afkomst in het voordeel van deze groepen racistische sentimenten in de hand werken (zie bijvoorbeeld Hull 2015, voor een discussie hierover in de context van positieve discriminatie) they point out that beneficiaries of preferential policies tend not to benefit to the same extent as they were harmed by past injustices. Secondly, when its defenders point to the wider benefits of affirmative action (e.g. destruction of stereotypes, creation of role models. Hoewel deze vormen van discriminatie wellicht te rechtvaardigen zijn, zal de uitwerking ervan controversieel zijn en soms ook ongewenste bijeffecten hebben.

Overzicht overwegingen:

Individuele deelnemers die informatie delen

- i. Het delen van informatie met het pensioenfonds is voor deelnemers met een kortere levensverwachting voordelig, zolang het alleen wordt gebruikt om hen persoonlijk advies te geven. In dat geval zullen ze advies kunnen krijgen dat voor henzelf of hun partner financiële voordelen oplevert (zoals bij de hoog-laagconstructie of het partnerpensioen).
- ii. Het delen van informatie om financiële voordeel te behalen kan ook een keerzijde hebben, omdat de deelnemer wel een stukje privacy verliest. Vooral in het geval van deelnemers die grote waarde hechten aan privacy is het financiële voordeel dat ze hieruit halen niet geheel voordelig. Een geïnformeerde instemming is daarom noodzakelijk, maar wellicht niet voldoende.

Andere deelnemers binnen het fonds en de samenleving als geheel

- i. *Herverdelende effecten*: Omdat in het geval van pensioenfondsen het financiële voordeel van de een ten koste gaat van het financiële voordeel van de ander, zullen de pensioenuitkeringen dalen als mensen met een lagere levensverwachting relatief meer pensioen krijgen. Met name deelnemers met een hogere levensverwachting zullen hierdoor in totaal minder pensioen ontvangen.
- ii. *Privacy en financiële druk*: Deelnemers met een lagere levensverwachting die liever niet hun informatie afstaan voor beter advies of voor betere premies, zullen

relatief ook minder pensioen ontvangen. Hoe meer mensen hun informatie delen, hoe groter de financiële (en sociale) prikkel wordt om dit ook te doen.

- iii. Solidariteit:* Als solidariteit afneemt in de pensioenmarkt kan dit ook invloed hebben op het gevoel van solidariteit in de samenleving als geheel. Het feit dat de meer welvarende sociale klassen met een hogere levensverwachting profiteren van de solidariteit in de pensioenmarkt kan ertoe leiden dat ze bereid zijn om solidariteit te tonen in andere sociale contexten, zoals zorgverzekeringsmarkten en werkloosheidsverzekeringen. Afbraak van solidariteit bij pensioenen kan daarentegen tot afbraak van solidariteit leiden in andere sociale sferen.
- iv. Imperfecte categorisatie, seksisme en racisme:* Het gebruik van (noodzakelijk) imperfecte categorieën kan ertoe leiden dat keuzes over individuele deelnemers gebaseerd worden op hun geslacht en afkomst. Zulk gebruik is op zichzelf racistisch of seksistisch, en kan die tendens bovendien verder aanwakkeren.

5. Theoretische kaders

De vraag of het moreel wenselijk is voor pensioenfondsen om data te verzamelen over deelnemers en deze te gebruiken is vooral een rechtvaardigheidsvraag. Bijvoorbeeld: is het rechtvaardig als mensen met een kortere levensverwachting relatief meer pensioen krijgen? Een dergelijke vraag lijkt moeilijk te beantwoorden. Hoe belangrijk je de overwegingen vindt, hangt af van hoe belangrijk je privacy vindt, en of je een lage of een hoge levensverwachting hebt. Rechtvaardigheidsfilosoof John Rawls (1971) stelt daarom dat dit type vragen beantwoord moet worden door een gedachte-experiment: de sluier van onwetendheid.

Als we ons de vraag stellen wat een rechtvaardige samenleving is, moeten we ons beseffen dat mensen hierover besluiten die nog niet weten wat hun plaats zal zijn in de samenleving en welke talenten (en gezondheidswalen) ze zullen hebben. Toegepast op onze vraag wordt deze vraag dus: zouden mensen die nog niet weten wat hun levensverwachting wordt, hoe belangrijk zij (specifiek) privacy zullen gaan vinden, of ze man of vrouw zullen zijn, welke afkomst ze zullen hebben, etc., in een samenleving willen wonen waarin persoonlijke data worden gebruikt door pensioenfondsen, of niet?

Deze vraag blijft echter nog steeds vrij algemeen, en er zijn in het bijzonder twee specifiekere theorieën over rechtvaardigheid die uiteenlopende conclusies trekken over deze vraag.

Drie theoretische kaders

i. Utilisme

Een eerste mogelijke antwoord op deze vraag is dat mensen zouden kiezen voor een samenleving met maximaal nut (Harsanyi 1955). Dit is een utilistische oplossing. Volgens het utilisme is een uitkomst moreel juist als het leidt tot de grootste som van nut (Bentham 1789; Mill 1871; Sidgwick 1907), waarbij nut kan worden gezien als wensbevrediging of als geluk. Volgens een utilistische benadering kan datagebruik worden gerechtvaardigd als het leidt tot een grotere som van maximaal nut. Wanneer dat precies zo is, is niet altijd praktisch vast te stellen. Stel dat pensioenfondsen data zouden kunnen gebruiken om voor iedereen in wiens verwachte belang het is, te adviseren om voor een hoog-laagconstructie te gaan. Dit zou tot gevolg hebben dat deze groep meer nut zal halen uit het pensioen. Echter betekent het ook dat deze pensioenwinst ten koste zal gaan van anderen in het fonds. Er is reden om te denken dat meer inkomen relatief minder nut toevoegt voor mensen die relatief welvarender zijn (Layard, Mayraz en Nickell 2008; Kahneman en Deaton 2010) stress, sadness, anger,

and affection that make one's life pleasant or unpleasant. Life evaluation refers to the thoughts that people have about their life when they think about it. We raise the question of whether money buys happiness, separately for these two aspects of well-being. We report an analysis of more than 450,000 responses to the Gallup-Healthways Well-Being Index, a daily survey of 1,000 US residents conducted by the Gallup Organization. We find that emotional well-being (measured by questions about emotional experiences yesterday. Om deze reden zal utilisme datagebruik in pensioenmarkten vooral goedkeuren als het nivellerende effecten zal hebben. Op die manier zal het totale nut het grootst zijn.

Als rechtvaardigheidstheorie wordt utilisme vaak gezien als problematisch, om twee redenen (Rawls 1971). Ten eerste is er binnen het utilisme geen plaats voor mensenrechten: als het nut gemaximaliseerd kan worden door, bijvoorbeeld, het inbreken op de privacy van mensen die daar niet mee hebben ingestemd, schrijft het utilisme voor om dit toch te doen.⁹ In de context van datagebruik van pensioenfondsen is juist het privacy-aspect belangrijk. Ten tweede telt utilisme ieders nut even zwaar mee, onafhankelijk van hoeveel nut mensen al hebben. De verdeling van het nut speelt geen rol. Bijvoorbeeld, als het in het algemeen nut zou zijn als een zorgverzekeraar slechte risico's uit zou sluiten, dan zou dit volgens het utilisme het beste zijn om te doen, zelfs als dit het voor een paar individuen die al veel te verduren hebben, erg slecht uitpakt. Juist dit is een belangrijk aspect, omdat het gebruik van data verdeelende effecten kan hebben.

Een utilistische benadering kan laten zien hoe belangrijk nivellering kan zijn. Dat is een belangrijk inzicht als het om het gebruik van pensioenen gaat. Toch is het de vraag of het utilisme een volledig antwoord kan geven op de vraag of datagebruik door pensioenfondsen wenselijk is.

ii. Liberaal egalitarisme

Volgens John Rawls zelf, zouden mensen achter de sluier van onwetendheid besluiten tot een *liberaal-egalitaire* samenleving en zouden dan uitkomen op de volgende twee principes:

- 1) Vrijheden en rechten zijn maximaal en op basis van het principe "gelijke rechten voor iedereen".

9 Juist als het gaat om het respecteren van fundamentele rechten wijkt het utilisme af van haar ethische tegenhanger: deontologie, een ethische stroming die voortkomt uit het denken van Immanuel Kant (1785).

- 2) Ongelijkheden in de samenleving zijn toegestaan zolang:
- a. de ongelijkheden gebaseerd zijn op gelijke kansen voor iedereen, en
 - b. ze in het voordeel zijn voor de minst bevoordeelden in de samenleving

Met name voorwaarde 2b (the difference principle, of het verschilprincipe) is erg egalitair van aard. Als het inderdaad zo is dat een collectief systeem in de pensioenfondsen leidt tot een voordeel voor een groep personen die toch al bevoordeeld zijn, terwijl het de minst bevoordeelde minder voordeel geeft, is dit geen rechtvaardig systeem. Het meest rechtvaardige systeem volgens deze theorie is een systeem waarbij de minst bevoorrechte groep relatief het beste af is.

Meer informatiegebruik en premiedifferentiatie zullen volgens deze theorie daarom verdedigd kunnen worden als rechtvaardig, zolang ze inderdaad een groter pensioeninkomen verstrekken aan minder bevoordeelde individuen (die korter leven). Mensen met een immigratie-achtergrond hebben, zoals gesteld, een relatief korter leven en een lager opleidingsniveau. Een relatief hoger pensioen kan ze hier in ieder geval gedeeltelijk voor compenseren.

Wel zou het zo kunnen zijn dat door de premiedifferentiatie het recht op privacy (in voorwaarde 1) onder druk komt te staan. Het recht op privacy is een basisrecht, en een samenleving waarin grote financiële prikkels bestaan om persoonlijke informatie te delen, maakt privacy (wellicht) niet beschikbaar voor iedereen op basis van gelijke rechten voor iedereen. Dit aspect zal dus goed gebalanceerd moeten worden met de financiële belangen van de minst bevoorrechte groep.

iii. Geluksegalitarisme

Voor sommigen is egalitarisme op zichzelf te simpel. Verschillen in de samenleving zijn geen probleem, stellen de *geluksegalitaristen* (luck egalitarians; zoals Dworkin 1981; Cohen 1989; zie ook Knight 2013; maar ook Anderson 1999 voor een bekende kritiek), zolang ze maar niet zijn gebaseerd op *pech*. Als iemand erg hard werkt is het niet erg dat die persoon meer heeft dan iemand die niet zo hard heeft gewerkt. Deze theorie richt zich met name op prudente keuzes: als iemand goede keuzes maakt, is het geen probleem als die persoon daar meer voordelen uithaalt; en als iemand slechte keuzes maakt, is het geen rechtvaardigheidsprobleem dat die op de blaren moet zitten.

Deze theorie wordt vaak gebruikt om premiedifferentiatie in de zorgverzekeringsmarkt te verdedigen (zie Herzog, preprint). Als rokers ervoor kiezen om te roken, dan is het geen probleem dat ze dan ook meer betalen voor hun zorgverzekering, want dit is hun eigen keuze, en geen pech. Een groot gedeelte van de keuzes die leiden tot

verschillen in levensverwachting zijn ook geen pure pech, maar keuzes die te maken hebben met leefstijl. Een ander gedeelte is wel een kwestie van pure pech, zoals het hebben van genetische aandoeningen waar iemand zelf niets aan kan doen.

Vanuit het geluksegalitaire perspectief is dit een belangrijk onderscheid: het is oneerlijk als mensen nadeel ondervinden door iets waar ze zelf niets aan kunnen doen, en hier niet voor gecompenseerd worden. Het is niet oneerlijk als dit komt door leefstijlkeuzes. Geluksegalarisme toegepast op *zorg- en levensverzekeringen* leidt tot de conclusie dat het rechtvaardig is als data over leefstijl, zoals roken, en sportgedrag, leiden tot hogere premies voor rokers en mensen die weinig bewegen. Dit zijn namelijk keuzes die ze zelf maken, en het is daarom niet rechtvaardig dat anderen daar de kosten voor dragen.

Geluksegalaristen onderkennen dat het in de praktijk lastig kan zijn om specifiek te bepalen welke dingen in iemands leven toe te schrijven zijn aan pech, en welke aan individuele keuzes, maar zij stellen ook dat dit desondanks een leidend principe kan zijn in het maken van keuzes over het verdelen van kosten (Segall 2009). Voor pensioenen heeft deze theorie een opvallende uitwerking. Mensen die gezond leven zullen ouder worden, en daarmee langer pensioen ontvangen. In een collectief pensioensysteem komen de kosten hiervan dus op de schouders van anderen terecht. Als dit gebeurt op een manier waar de persoon zelf weinig aan kan doen, zou dit niet tot de consequentie moeten leiden dat die persoon minder pensioen ontvangt. Maar als iemand er bewust moeite insteekt om gezond te leven, dan is het niet gerechtvaardigd dat dit de andere deelnemers extra kost. Hiertegenover staat dat geluksegalarisme zal stellen dat mensen die de pech hebben om niet zo oud te worden hiervoor ook gecompenseerd moeten worden (hetzelfde geldt niet voor mensen die door hun leefstijl ongezond worden).

In Nederland gaan er regelmatig stemmen op voor individualisering van verzekeringsmarkten op basis van leefstijl. Zo stelt een recent onderzoek van het CBS dat een meerderheid van de Nederlanders het een goed idee zou vinden als rokers een hogere premie voor hun zorgverzekering zouden betalen.¹⁰ Vanuit een geluksegalitaair perspectief is dit inderdaad te verdedigen als rechtvaardig. Maar dat is alleen zo als we dit ook doortrekken naar de pensioenmarkt. Als premiedifferentiatie voor rokers wél wordt toegestaan in de zorgverzekeringsmarkt maar niet in de pensioenmarkt, levert dit een inconsistentie op: op deze manier betalen mensen wél voor hun ongezonde leefstijl, maar worden ze niet gecompenseerd voor het feit dat ze minder lang gebruik maken van hun pensioenvoorziening.

10 https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2019/25/2019st18-solidariteit-in-de-gezondheidszorg_web.pdf

6. Discussie

Bovenstaande analyse laat zien dat er een evenwicht gezocht moet worden. Het belang van privacy is een groot goed. Tegelijkertijd kan informatie over deelnemers, en het gebruik daarvan, ook wenselijke effecten hebben: het verhogen van pensioenen voor mensen met een lagere levensverwachting kan volgens verschillende hierboven besproken rechtvaardigheidstheorieën als rechtvaardig beschouwd worden. Bovendien staan individuele belangen soms tegenover die van het collectief: het meenemen van informatie over iemands levensverwachting kan leiden tot een advies dat financieel voordelig is voor een individu, maar daarmee ook negatief voor de andere deelnemers.

We sluiten onze paper niet af met een eenduidige conclusie over waar de morele grenzen van datagebruik in de pensioensector liggen. In plaats daarvan willen we eindigen met een aantal stellingen, zonder daar zelf een duidelijk standpunt over in te nemen. Het kan waardevol zijn in een bestuurlijke setting het gesprek aan te gaan over de ethiek van data en het gebruik van data. Zonder dat daar een pasklaar antwoord of uitkomst voor is, kan het de verschillende beelden scherper stellen op waarom data wel of niet gebruikt mogen worden. Bovendien scherpt het ook de beelden over, en grenzen aan, solidariteit.

- 1) Het is rechtvaardig om deelnemers te informeren of adviseren over de meest financieel voordelige persoonlijke keuze van inrichting van hun pensioen, zelfs als dit ten koste gaat van het collectief. Denk aan deelnemers met een slechte gezondheid en de mogelijkheden van flexibilisering die tot een maximale pensioenuitkering leiden.
- 2) Wanneer negatieve leefstijlkeuzes aantoonbaar leiden tot nadeel, bijvoorbeeld door hogere premies op overlijdensrisicoverzekeringen, zou dit moeten worden gecompenseerd door een hogere pensioenuitkering.
- 3) Alle publieke data van deelnemers, bijvoorbeeld profielen op sociale media, mogen worden gebruikt voor het beter adviseren van deelnemers. Zij stellen deze immers zelf openbaar beschikbaar aan de buitenwereld.
- 4) Het is acceptabel om informatie over iemands culturele of etnische of migratieachtergrond te gebruiken in het advies naar een deelnemer, omdat het gebruik van deze informatie tot een meer rechtvaardige pensioenuitkomst kan leiden.
- 5) Een fonds met veel specifieke informatie over individuele deelnemers zal sneller tot de conclusie kunnen komen dat een deelnemer zelf beslissingen neemt die niet in zijn of haar eigen belang zijn. Fondsen zijn er in de kern voor om

deelnemers te faciliteren in wat de deelnemer *zelf* denkt dat verstandig is. Het is daarom niet de taak van pensioenfondsen om op paternalistische wijze deelnemers te dwingen, of te porren, om keuzes te maken die het fonds verstandig vindt voor de deelnemer.

Referenties

- Anderson, Elizabeth S. 1999. "What Is the Point of Equality?" *Ethics* 109 (2): 287–337.
- Andriessen, Iris, Barbara van der Ent, Manu van der Linden en Guido Dekker. 2015. "Op Afkomst Afgewezen."
- Archer, Alfred, Nathan Wildman, Huub Brouwer en Amanda Cawston. 2019. "The Ethics of Data Acquisition: Protecting Privacy and Autonomy While Harnessing the Potential of Big Data." <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-ethics-of-data-acquisition-protecting-privacy-and-autonomy-wh>.
- Bentham, Jeremy. 1789. "The Principles of Morals and Legislation." *Amherst, NY: Prometheus Books*. <http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Bentham/MoralsLegislation,entirebook..pdf>.
- Bradley, Ben. 2009. *Well-Being and Death*. Oxford: Oxford University Press.
- CBS. 2020a. "Hoe verschillen arbeid en inkomen naar migratieachtergrond?" Webpagina. Centraal Bureau voor de Statistiek. 2020. <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoe-verschillen-arbeid-en-inkomen-naar-migratieachtergrond->.
- . 2020b. "Loonkloof mannen en vrouwen blijft slinken." Webpagina. Centraal Bureau voor de Statistiek. 2020. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/18/loonkloof-mannen-en-vrouwen-blijft-slinken>.
- Chetty, Raj, Michael Stepner, Sarah Abraham, Shelby Lin, Benjamin Scuderi, Nicholas Turner, Augustin Bergeron en David Cutler. 2016. "The Association Between Income and Life Expectancy in the United States, 2001–2014." *JAMA* 315 (16): 1750–66. <https://doi.org/10.1001/jama.2016.4226>.
- Cohen, Gerald A. 1989. "On the Currency of Egalitarian Justice." *Ethics* 99 (4): 906–44.
- DeCew, Judith. 2018. "Privacy." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, geredigeerd door Edward N. Zalta, voorjaar 2018. Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/privacy/>.
- Dworkin, Ronald. 1981. "What Is Equality? Part 1: Equality of Welfare." *Philosophy & Public Affairs*, 185–246.
- Franklin, James. 2001. *The Science of Conjecture: Evidence and Probability before Pascal*. Johns Hopkins University Press.
- Gould, Carol C. 2019. "How Democracy Can Inform Consent: Cases of the Internet and Bioethics." *Journal of Applied Philosophy* 36 (2): 173–91.
- Harsanyi, John C. 1955. "Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparisons of Utility." *Journal of Political Economy* 63 (4): 309–21.
- Herzog, Lisa. Geen jaartal. "Big Data in the Insurance Industry – A Luck Egalitarian Dream?"
- Hull, George. 2015. "Affirmative Action and the Choice of Amends." *Philosophia* 43 (1): 113–34. <https://doi.org/10.1007/s11406-014-9564-4>.
- Hussain, Waheed. 2018. "The Common Good." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, geredigeerd door Edward N. Zalta, voorjaar 2018. Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/common-good/>.
- Janssen, Fanny, Eva Kibele, Matias Reus Pons, Hadewijch Vandenheede en Helga A. G. de Valk. 2018. "Gezonde levensverwachting op oudere leeftijd: een vergelijking van migranten en niet-migranten in drie Europese landen over tijd." *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie* 49 (6): 232–43. <https://doi.org/10.1007/s12439-018-0267-3>.

- Kahneman, Daniel en Angus Deaton. 2010. "High Income Improves Evaluation of Life but Not Emotional Well-Being." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107 (38): 16489–93. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>.
- Kant, Immanuel. 1785. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Yale University Press.
- Knight, Carl. 2013. "Luck Egalitarianism." *Philosophy Compass* 8 (10): 924–34.
- Knoops, Kim en Marion van den Brakel. 2010. "Rijke mensen leven lang en gezond." *TSG* 88 (1): 17–24. <https://doi.org/10.1007/BF03089530>.
- Layard, Richard, Guy Mayraz en Stephen Nickell. 2008. "The Marginal Utility of Income." *Journal of Public Economics* 92 (8–9): 1846–57.
- Lippert-Rasmussen, Kasper. 2020. *Making Sense of Affirmative Action*. Oxford University Press.
- Martin, Kirsten. 2020. "Breaking the Privacy Paradox: The Value of Privacy and Associated Duty of Firms." *Business Ethics Quarterly* 30 (1): 65–96. <https://doi.org/10.1017/beq.2019.24>.
- Mill, J. S. 1871. *Utilitarianism*. Geredigeerd door Roger Crisp. Oxford Philosophical Texts. Londen: Oxford University Press.
- Muns, Sander, Marike Knoef en Arthur van Soest. 2018. "Verschil in levensverwachting tussen lage en hoge inkomens is verder gestegen." Mejudice. 2018. <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/verschil-in-levensverwachting-tussen-lage-en-hoge-inkomens-is-verder-gestegen>.
- Nagel, Thomas. 1998. "Concealment and Exposure." *Philosophy & Public Affairs* 27 (1): 3–30.
- Otsuka, Michael. 2017. "How to Guard against the Risk of Living Too Long." *Oxford Studies in Political Philosophy, Volume 3* 3: 229.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Segall, Shlomi. 2009. *Health, Luck, and Justice*. Princeton University Press.
- Sidgwick, Henry. 1907. *The Methods of Ethics*. Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Solberg, Carl Tollef en Espen Gamlund. 2016. "The Badness of Death and Priorities in Health." *BMC Medical Ethics* 17 (1): 21. <https://doi.org/10.1186/s12910-016-0104-6>.
- Weinstock, Daniel. 2019. "Democracy and/or Consent: A Comment on Carol Gould's 'How Democracy Can Inform Consent.'" *Journal of Applied Philosophy* 36 (2): 198–204.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marika Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans
- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Kojien
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Seraas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
Marieke Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, RYanne Cox en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
Marieke Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jijia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomo, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
Marieke Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher
- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYanne Cox and Stefan Lundbergh

- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggem, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacommo
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marieke Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggén, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de oudedagvoorzieningen in Nederland, 1945–2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggings-beleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premiereregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levenslopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggén, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard

- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns
- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeidsparticipatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65–74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hannie Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioencommunicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marike Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeidsongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55–65 years with a chronic disease over the period 1992–2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage–default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomio, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen
- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari–Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers– en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999–2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work–related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers’ Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009–2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk–Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long–term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde
- 133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert
- 134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders
- 135 Compensatie bij afschaffing doorsnee–systematiek (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman
- 136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomio

- 137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brügggen and Thomas Post
- 138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq
- 139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse
- 140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser
- 141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer
- 142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger
- 143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx
- 144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet
- 145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach
- 146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert
- 147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marika Knoef, Jim Been and Marijke van Putten
- 148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij
- 149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink
- 150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders
- 151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert
- 152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers
- 153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin
- 154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel
- 155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder
- 157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilte Zijlstra, Jochem de Bresser en Marika Knoef
- 158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds
- 159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze

- 160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen
- 161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest
- 162 Deeltijdpensioen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens
- 163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser
- 164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan
- 165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioen-premiesystematiek (2020)
Marieke Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest
- 166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken
- 168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman
- 169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal
- 170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen
- 171 Herverdeling van individueel pensioenvermogen naar partnerpensioen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan
- 172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries
- 173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk
- 174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner
- 175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk
- 176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle
- 177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioen-instituties (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens
- 178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marieke Knoef en Albert van Marwijk Kooy
- 179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld
- 180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders
- 181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marieke Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen
- 182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:

Netspar

Telefoon 013 466 2109

E-mail info@netspar.nl

www.netspar.nl

Augustus 2021